

La llengua catalana en temps de l'abat-bisbe Oliba (v. 971- Cuixà 1046)

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI *

El primer tema que haurem de tenir en compte en tractar d'aquesta qüestió és el procés d'aparició del català com a llengua viva, encara que en principi no fos més que en un nivell popular i col·loquial, i que encara es mantingués el llatí com a llengua de cultura escrita.

El català, com totes les llengües romàniques, va néixer com a conseqüència de l'evolució del llatí vulgar local. Aquesta evolució respon a un procés natural, que en aquest cas tenia com a referent el llatí clàssic – que encara era el llatí ensenyat a les escoles –, el qual romangué almenys de model gramatical culte, fins i tot en els territoris de parla germànica inclosos en el món carolingi. L'evolució constant de la parla col·loquial o vulgar incrementà progressivament la diferència entre aquest nivell d'ús corrent i el llatí clàssic durant el Baix Imperi Romà.

Respecte de la cronologia d'aquest procés evolutiu, per les dades de què disposem podem deduir que al nord de la Gàl·lia, és a dir, a l'àrea on es formà el francès, al començament del segle VII ja no es parlava ben bé el llatí, perquè en la crònica dita del *pseudo Fredegarius*, d'aquest període, i mercès a un joc de paraules, apareix el mot *daràs*, 'donaràs', en boca d'un personatge, mot que ja no és el llatí clàssic *dabo*, ni el llatí vulgar *dare habeo*, sinó una forma plenament romànica, derivada del llatí vulgar.

A Catalunya, la manca de documentació d'aquest període, corresponent al domini visigòtic, precarolingi, no ens permet de precisar aquest procés, per manca de documentació anterior a la conquesta àrab, però com posà en relleu Joan Bastardas,¹ encara que admetéssim que l'aparició del francès potser fou més avançada que la de les altres llengües romàniques, les diferències cronològiques no poden ser massa grans. En el cas del català, l'evolució, que necessàriament s'havia d'haver produït durant el període de domini

visigòtic, havia de conduir a l'aparició del català, com a més tard almenys al començament del segle VIII. La nostra llengua, doncs, ja devia existir col·loquialment quan es produí la reconquesta carolíngia, malgrat que no en tinguem informació escrita encara, pel fet que la documentació disponible d'aquest període, redactada sempre en llatí, és molt escassa a casa nostra.

Ja en el període carolingi, com a conseqüència del renaixement cultural que s'hi produí, que comportà un redreç del llatí escolàstic, inspirat en els models clàssics, es feu palesa l'existència de dues llengües ben diferenciades: el llatí, llengua ja morta col·loquialment però que es mantenia com a llengua de cultura, l'única escrita, i la llengua vulgar romànica, que no superava el nivell col·loquial d'ús.²

Aquesta diglòssia fou reconeguda explícitament en el concili de Tours, de l'any 813, en què, per a la instrucció del poble, s'ordenà als clergues de traduir (*transferre*) les homilies, és a dir els sermons, en llengua romànica vulgar (*in rusticam romanam linguam*), o bé en la parla germànica (*aut theotiscam*) dels pobles incorporats a l'imperi carolingi tot just cristianitzats.

Aquestes distincions lingüístiques aviat es veurien reflectides en els *Juraments d'Estrasburg*, de l'any 842, entre els fills de Lluís el Piadós, Lluís el Germànic i Carles el Calb, per una banda, i de Lotari, per l'altra. El text d'aquests juraments, redactat en llatí, fou traduït en *romana lingua*, és a dir en el francès de llavors, i en *theodisca lingua*, en llengua germànica, que en aquest cas era una varietat del fràncic renà de l'època.

Al principi no se solia fer distinció, formalment almenys, entre les diverses parles romàniques, que encara no tenien uns límits precisos i que no estaven tan

1 Joan Bastardas, *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial 1995.

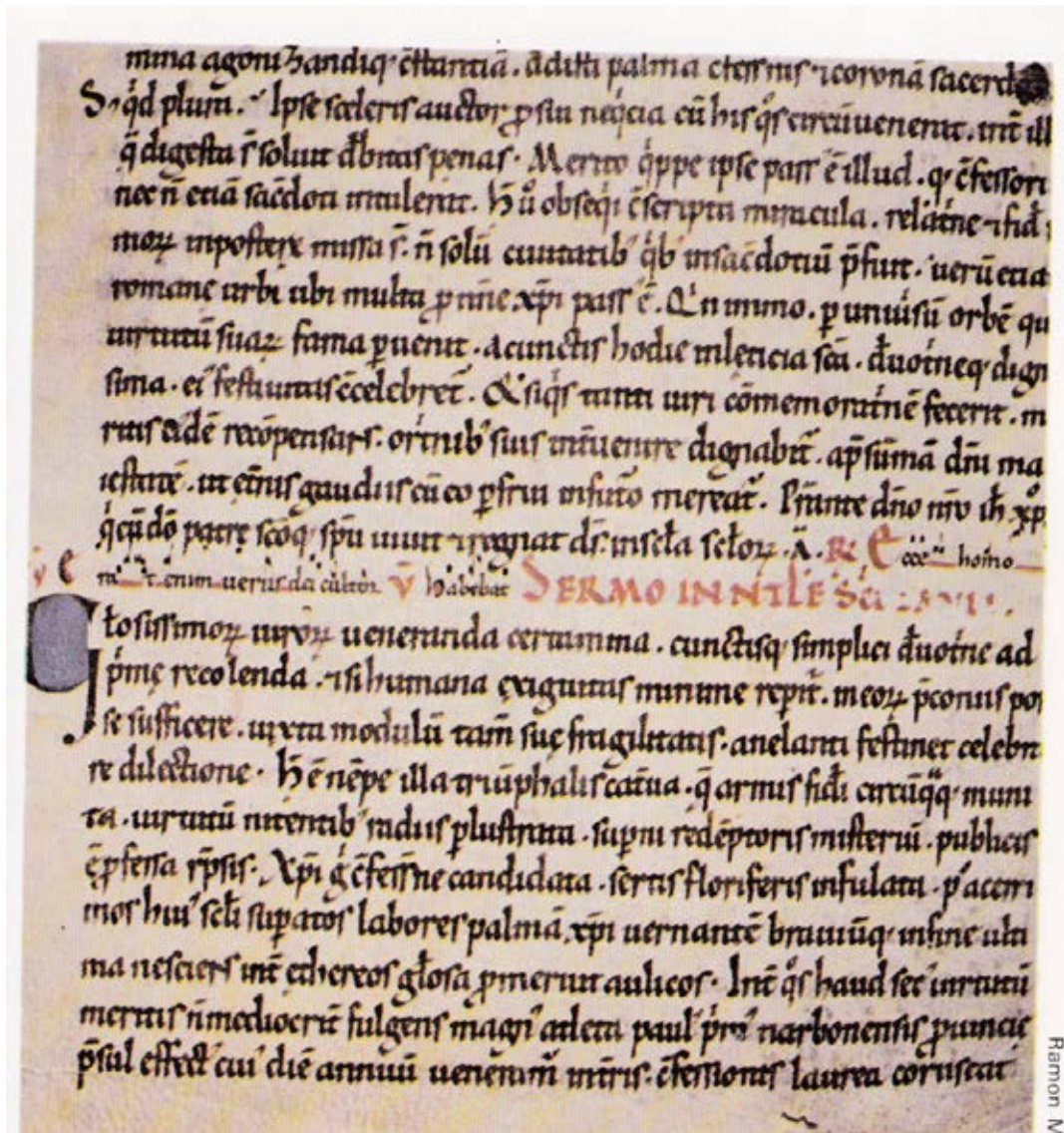
2 Més informació sobre el lèxic d'aquesta època es pot trobar al *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, vol. I, lletres A-D, Barcelona, CSIC, 1960-1985, fasc. 11, lletra Fa, Barcelona, CSIC, 2001; fasc. 12, lletra G, Barcelona, CSIC, 2006. Així mateix, la documentació de referència es pot consultar a la pàgina web del CODOLCAT: gmlc.imf.csic.es/codolcat, vegeu QUEROL n° 10, pag. 26.

Incepit carte Gaucerandi de pmos. ad comitatū
Cerritane ptinentes. Et p̄mū sac̄metat. q̄d fecit

diferenciades com ara a causa de l'evolució posterior, de manera que el text romànic dels *Juraments d'Estrasburg* devia ser llavors força comprensible per a un català (de fet, és més comprensible ara per a un català que per a un francès), però aviat aparegueren mostres, a vegades indirectes, de contrastos entre les diverses parles romàniques, i dels primers trets distintius entre aquestes parles.

881 i que ens il·lustra del pas de *nd* a *nn* (amb reducció posterior a *n*), evolució no compartida ni pel castellà, ni per l'occità (excepte en gascó); el mot *palomera*, del llatí *palumbaria*, que apareix en l'acta de consagració de la catedral de la Seu d'Urgell (que lingüísticament es dedueix també del segle IX), on trobem l'evolució d'*-aria* a *-era* i de *mb* a *m*, que també són trets típics del català, no compartits per l'occità comú.

Sermò atribuït a l'abat i bisbe Oliba en llaor de Sant Pau de Narbona (Biblioteca de Montserrat)

En català, les primeres mostres de trets propis són del segle IX, encara escasses però ja ben característiques, en mig dels documents en llatí. Per exemple, la forma *puio* 'puig', del llatí clàssic *podium*, que apareix l'any 857 i que presenta reducció condicionada de la *o* breu llatina, més la palatalització del grup *di* llatí (occità: *puèg*, aragonès antic: *pueyo*); la forma (*in pago Geronense*) que figura en un precepte de Carloman de l'any

També apareixen ja en documents llatins d'aquest període preliterari molts mots que són típics del català, com *aragalius* 'aragall', *xaragall* (any 932), *cavagus* 'càvec' (any 977), *coma* (any 913), *kastagnarios et nogarios* 'castanyers i noguers' (any 875).

Aquestes dades lingüístiques demostren que el català es va formar precisament dins la seva àrea actual, i que no és cap projecció de les parles gèl·liques que

s'hagués produït amb motiu de la reconquesta carolíngia, com de vegades s'ha dit. En tot cas, la semblança del català amb l'occità és deguda al llatí vulgar de què provenen aquestes llengües, que indica una gran i antiga relació, no interrompuda en el període visigòtic.

Respecte de l'àrea constitutiva del català (una llengua que s'expandí posteriorment tant per la Catalunya Nova, com per les Illes i el País Valencià, amb motiu de la reconquesta de territoris de domini sarraï), és interessant de considerar un fet que no creiem que sigui casual del tot: foren precisament els comtats carolíngis de parla catalana els que s'agruparen progressivament fins a constituir una unitat política, el principat de Catalunya, que comprenia també el comtat de Rosselló (inclosos el Conflent i el Vallespir), també català, malgrat que geogràficament havia format part de la Gàl·lia i que eclesiàsticament havia estat vinculat a Narbona.

Aquesta unitat polícolingüística, que fou presidida pel comte de la ciutat que n'esdevingué la capital, és a dir, el de Barcelona, es denominà Catalunya, que és un mot derivat d'un nom ètnic o gentilici: català, que és també l'antic nom d'aquesta llengua. A més, el fet que per damunt de l'Albera (antiga frontera oficial entre la Gàl·lia i Hispània) també es parlés català des dels inicis d'aquesta llengua, demostra que el català no és una llengua exclusivament hispanoromànica, fins i tot des del punt de vista territorial.

Encara que no ens hagi arribat cap text escrit expressament en català del segle X, això no vol dir que no hagin existit aquests textos, sinó simplement que no s'han conservat. De fet sabem que hi va haver almenys un text en català, perquè l'erudit il·lustrat Jaume Villanueva (1765-1824) en dona testimoni: en un manuscrit científic molt valuós de Ripoll del segle VIII, escrit en llatí i avui perdut, hi havia una nota marginal amb lletra del segle X o del començament del següent que deia "*Magister meus no vol que me miras novell*", 'el meu mestre no vol que em miris, novell'. Es tracta d'una facècia monàstica que il·lustra del sentit de l'humor dels savis monjos ripollesos, i que és el primer text conegut escrit expressament en català.

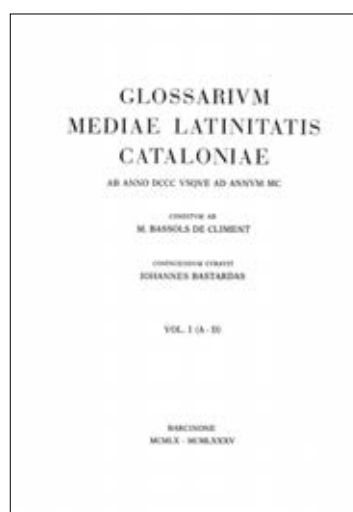
Aquest és el context lingüístic del temps de l'abat-bisbe Oliba (vers 971-1046); continuava, i per molt de temps, essent el llatí la llengua escrita, de cultura, però ocasionalment apareixien mots o expressions en cata-

là, que era la llengua col·loquial de tots els estaments, fins i tot els eclesiàstics.

En la segona meitat del segle XI, la llengua catalana s'aplica progressivament en la redacció de textos de caràcter feudal, principalment en juraments i greuges. En aquest sentit, és molt interessant el *Memorial de greuges de Ponç I, comte d'Empúries, contra Jofre, comte de Rosselló*, datable entre 1050 i 1060, amb frases en català.

Al final del segle XI trobem alguns documents de caràcter feudal escrits del tot o majoritàriament en català, que provenen precisament de l'àrea del bisbat d'Urgell, que és on s'aplicà més aviat el català a l'escriptura, en vista de les mostres que ens han arribat. Em refereixo concretament als *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet*, datats entre 1080 i 1095 i, el *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà i el bisbe Ot d'Urgell*, redactat probablement el 1098, que són sens dubte els primers documents en llengua catalana, als quals seguiran progressivament altres textos en aquesta llengua, que s'incrementaran en el segle següent.³

* Josep Moran i Ocerinjauregui, filòleg,
especialista en lingüística històrica i onomàstica.
Membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Liber Feudorum Ceritaniae.
Homenatge a un senyor feudal.
Arxiu de la Corona d'Aragó.

³ Josep Moran i Joan-Anton Rabella, *Primers textos en llengua catalana*, Barcelona, Proa, 2001,